

Pool-looduslikud kooslused ja eesti hobune

Tiina ja Tõnu Talvi
Viidumäe Looduskaitseala

Eesti maastikupildis on läbi sajandite olnud laialt levinud pool-looduslikud kooslused ehk pärandkooslused - puisniidud, loopealsed, rannaniidud, lammi-, aru- ja soostunud niidud ning puiskarjamaad. Pool-looduslikud kooslused on loodusliku elustikuga kooslused, mida on kestvalt niidetud või karjatatud (Talvi 2001). Traditsiooniline ekstensiivne majandamine, näiteks karjatamine, niitmine ja mõõdukas raie, ei vii neid kooslusi tasakaalust välja, nagu seda teevad perioodiline ümberkündmine, tugev väetamine või lageraie. Pool-looduslikud kooslused on tänu kestvale säästlikule kasutusviisile stabiliseerunud kooslused.

Pool-looduslikud kooslused on Eestis ajaloo vältel olnud peamisteks loomadele talvesööda varumise ja karjatamise aladeks. Rohumaade parandamine (väetamine, heinaseemne täiendav juurdekülv jms.) hakkas meil laiemalt levima alles suhteliselt hiljuti, võttes laiaulatuslikud ja sageli pöördumatud mõõtmed 20. sajandi keskel kollektiivpõllumajanduse tingimustes.

Eelnevast lähtudes on sarnaselt teistele koduloomadele ka hobuseid karjatatud ning neile talvesööta varutud läbi aegade valdavalt nimelt pool-looduslikel kooslustel.

Hobusetõugudest oli Eesti alal kuni 19. sajandini pea ainuvalitsevaks eesti hobune (Mauring 1988). Selle kohalike oludega pika aja jooksul hästi kohanenud tööloomaga hariti maad, tehti veotöid ja käidi tihti sadade kilomeetrite kaugusel vooris. Hobuse kultuurtõuge hakkasid mõisnikud Lääne-Euroopast Eestisse suuremal hulgal sisse tooma alles 18. sajandil, kuid ka siis hoiti nende tõugude kalleid esindajaid enamasti vaid mõisate sõiduhobusetallides. Taludes peetavate eesti märke paaritamine kultuurtõugudega tõuparandamist silmas pidades hakkas laiemalt levima alles 19. sajandi teisel poolel. 20. sajandi alguseks oli Tori hobusekasvanduses sihiteadlikult ja ulatuslikult käivitatud Eesti põllumajandusele sobiliku, eesti hobusest suurema ja jõulisema uue hobusetõu (tori hobuse) kujundamine (Mauring 1988). Pärismaine eesti hobune jäi valdavaks Lääne-Eestis ja saartel, kus eesti hobune on ka tänapäeval ülekaalukalt arvukaimaks hobusetõuks. Seega saab väita, et puisniitude ja -karjamaade, loopealsete ja rannaniitude esinduslikul ja tänapäevani suhteliselt paremini säilinud levialal Mandri-Eesti läänerannikul ja saartel on eesti hobune ja pool-looduslikud kooslused eksisteerinud koos kogu nende olemasolu vältel.

Eestis oli hobuste arvu kõrgaeg 20. sajandi esimesel poolel. See oli periood, mil põllumajandus oli talude päriksostmise, asundustalude rajamise, elanikkonna arvu kasvu ja soodsa turukonjunktuuri tulemusena oma kõrgharjal ning enne masinate laiemat levikut oli hobune peamiseks töötajaks veel nii maal kui ka linnas.

Eesti hobune on pool-looduslike kooslustega seotud (olnud) mitmekülgsest. Esmalt on looduslikud karjamaad, olgu siis lagedad või metsakoplid, paese aluspõhjaga aladel loopealsed, mereäärsed rannaniidud, olnud läbi aegade ainsad või vähemalt peamised hobuste söögimaad. Hobuseid karjatati, sageli koos teiste kariloomadega, kodulähedasematel karjamaadel. Ühest küljest tagas selline traditsioon sööda ühtlasema kasutamise, sest erinevad loomad eelistavad erinevaid söödataimi, teisalt tingis seda lihtsalt hobuste piiratud arv üksikmajapidamises ja sagedane kasutamine töötgemisel. Hobune on karjamaarohu suhtes küllaltki valiv. Karjamaal söövad hobused sageli eelistatuma rohuga alad korduva pügamise teel väga madalmuruseks. Kuni rohtu on võimalik valida, jäetakse vähem maitavad taimed puutumata. Sageli ei söö hobused piisava söödabaasi olemasolul rohtu oma väljaheidete

lähedusest või isegi eelmise aasta väljaheidete kohtadelt. Lääne-Eesti ja saarte pehmetes ilmastikutingimustes saab vastupidavat ja vähenõudlikku eesti hobust karjatada peaaegu aasta läbi. Eesti hobune sööb lisaks rohule meelsasti ka puude-põõsaste lehti ja peenemaid oksa, nooremat pilliroogu, kadakavõrseid jms., hoides sel teel ära nende koosluste võsastumist ja roostumist. Okstest (sh. kuusest ja kadakast) toituvad hobused eriti talvisel ajal. Eesti hobused söövad meelsasti ka vana, eelmisel aastal niitmata või karjatamata jäänud rohu kulu. Ka see asjaolu on oluline hobuste kasutamisel pool-looduslike koosluste hooldamisel. Pool-looduslike koosluste taastamisel aga ei piisa ainult hobustest, sest tavaliselt on kinnikasvanud puiskarjamaadel, loopealsetel või rannaniitudel tegemist juba mitmeaastaste tugevalt puitunud võrsetega või suuremate põõsaste-puudega, mis vajavad väljaraiumist. Samas on otstarbekas kinnikasvanud puisniidu lahtiraiumise eel karjatada seal hobuseid suurema koormusega. Hobused söövad kulu ja kõrge rohu seest välja kivid, mahalangenud tüved, oksad, võimaldades maapinda niitmiseks ette valmistada. Ka on selle järgselt inimesel võimalik paremini tihnikutest läbi näha ning harvendamisele tulevaid põõsaid ja puid välja valida ja raiuda.

Suurem osa hobuste talvesöödast varuti varem samuti puisniitudelt, luhahainamaadelt ja teistelt niidetavatelt rohumaadelt. Eesti hobuse peamine sööt on hein. Hobune eelistab, vastupidiselt lambale, koredamat ja kõvemat kõrssööta pehmele leherikkale heinale. Pool-looduslike koosluste, eriti puisniitude ning loopealsete rohustu on erakordselt liigi- ja sellest tulenevalt ka toit- ja raviainete rikas. Puisniidult niidetud leherohke hein on koduloomadele, eriti aga lammastele hea talvesööt. Vahetult mere mõju piirkonnas asuv rannaniidu taimestik on läbi aegade olnud koduloomadele ravi- ja mineraalainete allikaks.

Hobuste pidamine varasematel aegadel erines ilmselt tunduvalt (kui ehk välja arvata üksikud tollased suuremad hobusekasvatused) tänapäeval laialt levinud idealistlikust kujutelmast ja kohati ka praegusajal kasutatavast praktikast mitmekümnepealiste hobusekarjadega avaral rannakarjamaal või niidul. Hobune oli varem sõna otseses mõttes kallis ja hinnatud, talu tähtsaim tööloom. Neid ei jõutud (nii hinna, talvesööda, oskustöökäte, riistade jm. tõttu) rohkem pidada kui üks-kaks looma talu kohta. Nii ei olnud ka hobused eraldi võetuna vanasti suurte ja kodust kaugemate pool-looduslike koosluste hooldajad, erinevalt näiteks veistest ja lammastest. See kõik aga ei takista tänapäeval, kui eesti hobuse hind ja kasutusalaad on muutunud, nende laialdast ja väga perspektiivset kaasamist pool-looduslike koosluste hooldamisse.

Sarnane saatus, sarnane tulevik

Nii nagu on sarnased Eestis pool-looduslike koosluste kogupindala ja hobuste arvu kahanemise suundumused, on valdavalt samad ka nende kadumise põhjused. Kui puisniitudele ja -karjamaadele, aru- ja sooniitudele, aga ka lamminiitudele ja loopealsetele said saatuslikuks laialdaselt kasutusele võetud masinad, millega oli ratsionaalne harida vaid ulatuslikke parandatud kultuurmaid ning mis tõrjusid vikatiga heinaniitmise esialgu vaid kodusesse talupidamisse, peagi aga ka sealt kõrvale, nii tõrjusid samad masinad maaharimisest ja transpordist kõrvale seda tööd sajandeid teinud hobused. Hobuste kasutamine taandus põllumajanduses pea olematuks, vähesed hobusekasvatused püsisid vaid tänu üksikutele missioonitundega entusiastidest majandijuhtidele ja hobusesõpradele.

Nagu on väga lähedased pool-looduslike koosluste ja eesti hobuse hääbumise põhjused, võivad olla sarnased ka lootused püsijäämiseks tulevikus. Vajadus nende järgi on koos ajaga muutunud. Koduloomade sööt varutakse tänapäeval masinate abil intensiivselt majandatud söödapõldudelt. Romantilisi metsakopleid asendavad laiuvad ühenäolised

kultuurkarjamaad. Eesti hobune on leidnud rakenduse turistide teenindamisel ratsa- või vankrisõidus. Mõlemad loodavad traditsioonilise loodusesõbraliku/mahepõhimõtetele toimiva talupidamise, loodushoiu ja turismi peale. Nii pool-looduslike koosluste kui ka eesti hobuse tulevik sõltub paljus meie looduse mitmekesisuse kaitse korraldamisest ja põlisväärtuste taas hindatõusmisest. 2001. aastal toetati esmakordselt laiemalt riiklike programmide kaudu nii pool-looduslike koosluste taastajaid ja hooldajaid kui ka eesti hobuse kasvatajaid.

Eesti hobuse tähtsus pool-looduslike koosluste hoidja ja taastajana

- Eesti hobune on aastasade jooksul kohastunud siinse taimestiku- ja kliimaoludega ning ta on väga vastupidav.
- Eesti hobune on kultuurilooliselt väga olulise tähtsusega osa Eesti talupidamises.
- Eesti hobune on aborigeenne loomatõug.
- Eesti hobune on esteetiliselt suurepärase loodus- ja talumaastike ilmestaja.
- Eesti hobune on väga hea rohu- ja põõsarinde piiraja. See tagab pool-looduslike koosluste avatuse ja liigirikkuse.
- Eesti hobust on väga hea kasutada tugevalt võsastunud või metsastunud pool-looduslike koosluste (näit. puisniidu) esmase puhastajana.
- Eesti hobuse kabjad on rohukamarat säästvad.
- Eesti hobune ei tallu reeglina õitsvaid orhideid, nurmenukke, angerpiste jt. taimi, samal ajal kui õitsva taime ümbrus on söödud madalmuruseks.